

Iványosi-Szabó Tibor

Parasztek és cívisek a hódoltság jogszolgáltatásában

Szociológusok és történészek a magyar parasztság mentalitásáról, szellemiségéről és műveltségéről koronként erősen eltérő véleményeket fogalmaztak meg. Ezek többsége elmarasztaló. Napjainkban, amikor társadalmunk e rendkívül fontos eleme lassan felszámolódik, velük, múltjukkal kapcsolatosan a közömbösség, az érdektelenség válik uralkodóvá. Talán még a folklór révén hajlandó a „modern” társadalom egy kissé lenézni a fölénnyel valami érdemet látni múltjukban. Miként az esetek többségében, e téren is az ismeretek hiánya, az ország, a nemzet fennmaradásában vállalt szerepének a feltáratlan-sága okozza a rájuk vetülő lekicsinylést, olykor pedig az elutasítottságot. Pedig a magyar történelem több szakaszában közismerten csaknem meghatározóvá vált parasztságunk. Itt az emlékezet felidézése érdekében gazdasági téren a XIV–XV. század vígasztaló gyarapodását, politikai-katonai téren pedig szabadságharcainkat érdemes felidézni. Az imént említett érdemeik szervezőjeként, irányítójaként azonban gyakorta a nemességet nevezték meg. Szűklátókörűségüket, földhözragadt szemléletüket pedig saját soraik, közösségük megszervezésének képtelenségében látták, láttatták. Ezzel szemben azonban elég felidéz-nünk azt, hogy az Anjouk korában alig több mint fél évszázad alatt a falvak ezreit szervez-ték meg, és csaknem 800 mezőváros társadalmát, önkormányzatát építették fel az ország legkülönbözőbb részein. Történettudományunk feltárta, hogy a további eredményeiket, a gazdasági és társadalmi emelkedés lehetőségeit évszázadokon át a rendi kiváltságaihoz ragaszkodó politikai osztály korlátozta, majd hiúsította meg.

Az ország három részre szakadása, a hódoltság létrejötte az ország középső részén merőben új politikai és hatalmi viszonyokat eredményezett. Egyrészt az oszmán hatalom itt képtelen volt kiépíteni olyan formában közigazgatását és jogszolgáltatását, mint a korábbi hódításain, másrészt a nemesi vármegye és a magyar nemesség kiszorult a hódoltság területéről, sőt a középszintű hatalmi szervezetét csak évtizedek múlva tudta ismét – és ekkor is csak a királyi területen – részlegesen kiépíteni. Így pedig az ország középső részén egyfajta igazgatási és jogszolgáltatási vákuum keletkezett. Ez az állapot kedvezett a mezővárosoknak, amelyek a középkorból örökölt autonómiájuk révén tovább tudták szervezni közigazgatásukat és jogszolgáltatásukat. A magyar parasztság és a nagyobb mező-városok cívisei ekkor is érzékeltették, hogy a megváltozott körülményekhez két államnak történő kíméletlen adózás, török és magyar földesúrnak történő szolgáltatások ellenére meg tudták találni a modus vivendit, és történelmüknek egyik új fejezetét formálták. Az úgynevezett hász városokban kialakult sokrétű folyamat feltárása máig sem teljes. Itt csak egy szűkebb terület, a jogszolgáltatás terén fellelhető alkotókészségük létehez szeretnék újabb adatokat szolgáltatni.

*

A magyar jogszolgáltatás kora újkori időszakáról nincs még átfogó és pontos képünk. Ez az állítás érvényes mind jogszolgáltatás hivatali szervezetére és működésére, mind pedig a jogszolgáltatásban részt vállaló személyek társadalmi, gazdasági viszonyaira és szakmai felkészültségére. A kétségtelen hiányok pótlását számottevően hátráltatja, hogy az ország három részre szakítása után (1541) az egyes területeken kialakult törvényhozás és az ezek alapján történő jogszolgáltatás számottevően eltért. Így egy jól kirajzolódó kép megalkotásához mind a három területről még sok adat összegyűjtése szükséges. Éppen ezért indokolt minden mozaik, minden helyi sajátosság gondos összegyűjtése, amelyek segíthetik majd egy hiteles kép összeállítását.

Az kétségtelen, hogy a legerőteljesebb külső hatás az ország középső részén, a hódoltságban jelentkezett, ahol másfél évszázadra az oszmán török hatalom rendezkedett be. Nem lehet véletlen, hogy a szakma és a laikusok érdeklődése éppen erre a területre irányult. Ennek következtében a hódoltsági mezővárosok bíraskodásáról a múlt század első felében Schwáb Mária vállalkozott egy nagyon igényes feldolgozás elkészítésére, amely sokban hozzájárult a teljes homály, a nagyfokú bizonytalanság enyhítéséhez.¹ Az ezt követő háromnegyed évszázad kutatásai során azonban újabb adatok váltak ismertté, amelyek indokolttá teszik, hogy megállapításait néhány esetben pontosítsuk, illetve kiegészítsük. Valójában ő a „három város” írott emlékei, és főként a kecskeméti levéltári adatok alapján vonta le következtetéseit. Az itt következő pontosítások és kiegészítések elvégzése is Kecskemét, Kőrös és Cegléd – és részben Pest megye – történelmének újabb megrajzolása során összegyűlt adatok birtokában lehetséges.

Buda elfoglalása után az oszmán állam nagy rutinnal és eltökéltséggel kezdte létrehozni az újonnan hódoltatott területen a korábbi évszázadban többszörösen kipróbált katonai, bírói és közigazgatási szervezeteit. Az említett három város a budai vilajet ugyancsak Buda székhelyű szandzsákjába került. E megyényi nagyságú közigazgatási egységen belül hat kisebb egységet, nahije-t alakítottak ki. A szandzsák keleti részén egyiknek Kecskemét lett a központja.² Érdemes utalni arra, hogy a hat nahije-központ közül csak itt és Ráckeven nem tartózkodott katonai őrség. Így e két mezővárosban az idegen hatalmat képviselő legjelentősebb tényező, hivatalnok a *kádi* lett. A török államban megszokott módon e tisztségen belül is – sokszor nehezen követhető okok miatt – gyakorta változtak a kinevezett személyek. Mivel a moszlim államot az iszlám vallásjog alapján irányították, a mindenkori kádi feladatkörét ennek alapján szabták meg, és ez mindenütt igen széles körű volt. Ő valójában – a végrehajtás szintjén – a vallásjog őre volt, ezért kulcsszerepe lett az igazgatásban, a sokféle szolgáltatás behajtásában, a hadsereg különféle jellegű támogatásában, és főleg a jogszolgáltatásban. Kecskeméten csak 1597-ig tartózkodott ezzel a feladattal megbízott török tisztviselő. Működésének sem tárgyi, sem pedig személyi feltételeiről nem maradt semmiféle adat. Pedig erről biztosan gondoskodtak, mivel hatásköre nemcsak a környező településekre, hanem a nahije határain túlra is kiterjedt. Számunkra ma már alig hihető, de a jogszolgáltatás a török államban pontosabban a török tisztségviselőknek a hódoltságon belül az egyik fontos bevételi forrása lett, mivel a pénzbüntetések kiszabásakor gyakorta nem az elkövetett kihágás vagy vétség súlyából, jellegeből indultak ki, hanem a vádlott vagyoni helyzetéből. Mivel pedig az Oszmán Birodalomban a korrupció egyébként is rendkívül széles körben hatott, a ráják életét a tisztek, a tisztségviselők, és főként a bírságot kiszabó kádik gyakorta megkeserítették. Miközben az Oszmán Birodalom válságának kibontakozásával párhuzamosan a katonai és a hivatali fegyelem lazulása, majd hiánya vált igazán pusztítóvá, a kecskeméti kádik tevékenysége – a szakirodalom korábbi állítása

1 Schwáb Mária: 1939.

2 Hegyi Klára: 2001. 271–297.

alapján – meglepően korrektnek tűnik, és úgy látszik, hogy hatáskörükkel komolyabban nem éltek vissza. Ennek a rájuk nézve igen hízelgő megállapításnak azonban ellentmond a következő eset: 1636-ban „...Mahmiúd pesti kádi a szokásoknak megfelelően bemutatkozó levelet küldött Cegléd, Kecskemét és Kőrös polgárainak. Bejelentette, hogy ő már működik, és társa is hamarosan megérkezik állomáshelyükre. Ő, mint e városok leendő bírója szénát, árpát, sajtot és vaját kért ajándékba. Cserébe szolgálatait ajánlotta, és külön csábításként kiemelte: »és az mely ember megholt is nálatok, azok felől minden jót végeztek veletek, nem olyan embör vagyok, jámborok, mint az előbbeni kádia.«³

Kellő súllyal kell kiemelnünk, hogy bár a török közigazgatás ezen a vidéken viszonylag gyorsan kiépült, és a számukra legfontosabb területeken – adóztatás, bíraskodás – évtizedeken át hatékonyan működött, sem ez a szűkebb tájegység, sem – csekély kivételtől eltekintve – a hódoltság egész területe nem került ki teljesen a magyar köz- és magánhatalom ellenőrzése alól, hanem az idegen állam szervezeteivel párhuzamosan működött. A közigazgatás szervezeteire azért kell itt utalnunk, mivel a polgári államszervezet kiépítéség a jogszolgáltatás ezzel szervesen összeforrt. A királyi országrész központi hatalmának intézkedései arról győznek meg bennünket, hogy a hódítás előtti közigazgatás továbbra is szinte zavartalanul működött. Az 1550. évi és a későbbi évtizedek királyi adóztatását biztosító díka-jegyzékének összeállítása során Pest megyében a falvaknak legalább hét főből álló (a bíró és 6–12 esküdt) küldöttségének vallomása alapján jártak el. A magyar igazgatásnak egy világbirodalomban történő, ma már alig hihető túlélését, a két, egymástól merőben eltérő hatalmi szervezet egyfajta szimbiózisát elsődlegesen a Kárpát-medencében már régen megszilárdult feudális magántulajdonnak és a viszonylag fejlett magyar rendiségnek tulajdonították történéseink. Ez az érvelés időközben a meghódított területek további fejlődési előnyeinek feltárással bővült: a magyar társadalom szinte egészét átfogó önkormányzatiság különféle szervezeti formáinak alaposabb megismerésével. Rendkívül figyelemreméltó, hogy ezek nemcsak a rendi kiváltságok birtokában lévő társadalmi csoportokon, szervezeteken és a polgárság fejlettebb rétegein belül jelentkeztek. Az újabb feltárások alapján általánosságban elmondható, hogy a paraszti önszerveződés a középkor végére lényegesen életképesebb lett, semmint ezt a kor kutatói korábban feltételezték. Nem véletlenül fogalmazta meg a közelmúltban Szakály Ferenc akadémikus: „Egyelőre elképzelni sem tudjuk, hogyan támadt az általában szűk látókörűnek és földhözragadt gondolkodásúnak tartott magyar parasztságból évről évre több ezernyi helyi tisztségviselő... Ez nem a török megszállással párhuzamosan a XVI. század derekára, hanem 1514 tanúsága szerint már korábban kialakult, bár ennek forrásanyaga még nincs...“⁴

A hódoltság területén belül, a Homokhátság északi részén kialakult három mezőváros – amelyek már a középkorban a térség legfejlettebb települései lettek – kora újkori forrásai alapján mind közigazgatásának, mind pedig jogszolgáltatásának a formálódása viszonylag jól megrajzolható. Ezek már a hódoltság első felében kitűntek nemcsak érdekeiknek viszonylag következetes és főként eredményes képviselésével, hanem sok évtizedes hagyományaikon alapuló saját közigazgatásuknak és jogszolgáltatásuknak viszonylag zökkenőmentes gyakorlásával is. Az pedig mindenképpen figyelemre méltó, hogy a magyar rendi-feudális jogrendszerben ezeknek a településeknek évenként választott tanácsai szervezete és tisztségviselői különösebb bakik nélkül tudták követni a magyar

3 Hegyi Klára: 2001. 327–330. Itt arra utal a levél, hogy a kádik, a török földbirtokosok és a katonai igazgatás tisztségviselői a természetes módon vagy baleset miatt elhunyt személyek után is igen gyakran olyan bírságot szabtak ki a településekre, mintha azok gyilkosság áldozatai lettek volna.

4 Szakály Ferenc: 2001.

jogrendszert, a magyar országgyűlések törvényhozását, sőt még a közigazgatás és a jogszolgáltatás írásbeliségének a formáságait is.⁵

Sokan keresték annak okait, hogy a magyarországi török hódoltság miért nem tudott olyan eredményes lenni, mint akár a szomszédos Balkánon. A rendkívüli katonai túlerőben lévő hódítók évtizedeken át miért nem tudták rákényszeríteni az itteni helyi közigazgatásra és jogszolgáltatásra a sok más tartományukban kipróbált és eredményesen működtetett hivatali szervezetüket. Mindezt az eddig jelzettekben túlmenően elsődlegesen azzal magyarázhatjuk, hogy a hódoltsági magyar falvak és mezővárosok igazi feljebbvalóságát nem Budán és más elajet székhelyén, hanem a királyi magyarországi, illetve az erdélyi kormányzervekben keresték. Földesuraiknak nem a török hűbértokokosokat, hanem a tőlük távol élő magyar földesurakat ismerték el még akkor is, ha így gyakorta kétszeresen kellett terheiket leróni. A gazdasági és katonai potenciálját tekintve szertelen módon túlterjeszkedő világbirodalom ezt aényt idővel még a békeszerződésekben is kénytelen volt tudomásul venni. A magyarországi hódoltságnak ezt a sajátosságát történettudományunk már részleteiben feltárta. Az viszont több, mint figyelemre méltó, hogy a maguk jogi-politikai viszonyai között tájékozottabb magyar főurak már a hódoltság első évtizedeiben felismerték és – bár érthetően más szavakkal – megfogalmazták ugyanezt: *„A török országunk egyes részeit ugyan elfoglalta, de inkább csak háta mögött hagyta, mint meghódította. Hiszen saját hivatalait, saját törvényeit behozni nem bírta, s kénytelen eltűrni, hogy azon részek a maguk szervezetében maradjanak, és hogy a maguk alkotmányával éljenek.”*⁶

*

A három szomszédos várost a közös sors mellett a közös hétköznapi gondok is több területen közreműködésre kikényszerítették, ezért igyekeztek keresni annak módját, miként lehet legégetőbb ügyeiket megnyugtatóan rendezni. Az egyébként is zaklatott állapotok közepette a szokottnál is gyakoribbak lehettek a közösségeken belüli súrlódások, a háborús körülmények és a természeti csapások miatt gyakori halálozások nyomán pedig az örökösödési viták, kisebb-nagyobb vagyoni sérelmek, garázdaságok, kihágások stb. Éppen ezért nemcsak a közigazgatás, hanem a jogszolgáltatás is kikényszerítette a közös együttműködés keresését és a megbízható keretek kialakítását.⁷ A téma feldolgozását elősegítette, hogy részben a vitás ügyek gyakorisága, részben pedig azok fontossága miatt – a források nagymérvű pusztulása ellenére – számottevő feljegyzés maradt róluk.

A mezővárosok bírói, illetve főbírói már a középkortól a kisebb vétségek, kihágások során személyesen dönthettek, de a komolyabb ügyek elbírálásakor a tanáccsal együtt hozták meg ítéleteiket, határozataikat. Tekintettel arra, hogy a jogi viták során a magisztrátus, vagy annak valamely tagja ismételten szembekerülhetett valamelyik helyi lakossal, ilyenkor a helyi tanács nem lehetett elfogulatlan, és ezért csak kívülálló felek bevonásával ítélezhettek.⁸ Ilyen esetekben a szomszédos városokból hívtott – ezért convocatus – bíróság döntött. Egy ilyen tipikusnak mondható esetet az egyik kőrösi jegyzőkönyvben (1639) ránk maradt feljegyzés alapján ismerhetünk meg: *„Lett ez mi törvényítélünk három városrul:*

5 Hornyik János: 1861–1862. II–III. Majlát Jolán: 1943 és Vass Előd: 1982.

6 Balassa János 1555-ben tett ritka tárgyilagos és pontos megállapítása. Szakály Ferenc: 2001. 401–404.

7 A közigazgatáson belüli együttműködés formáival, kereteivel behatóan foglalkozik: Iványosi-Szabó Tibor: 2014.

8 Schwáb Mária: 1939. 25–26. A gyakorlat által kikényszerített eljárási módokat az országgyűlés 1659. LIII. tc.-ben szabályozta. – Érdekes módon Cegléd kora újkori történelmének feldolgozója szerint *„A ceglédi, illetve a három hász-város közös bíraskodásáról a mai napig nincs egyhangú vélemény.”* Éppen ezért a közös bíraskodásról nem mond semmi érdemit. Vass Előd: 1982. 108. Nem árt megjegyezni, hogy az irodalomjegyzékében Schwáb Mária feldolgozása nem található.

Kecskeméti tanács uraink..., Ceglédről voltak..., kőrösi főbíró és az egész esküdt polgártársaim." A meghívott városok általában két-két esküdtet, tanácstagot küldtek, a meghívó városnak pedig az egész tanácsa részt vett az ítékezésben, a jegyzőkönyvet pedig a helyi notárius vezette.

A három város bíróságának megbízata – Schwáb Mária szerint – csak egy-egy ügy eldöntésére szolt, több ügyben nem járhatott el. Szinte kivétel nélkül csak súlyos bűn esetekben vagy nagyobb polgári perekben ítéleztek. Döntéseik ellen fellebbezésnek helye nem volt. A Nagykőrösön fennmaradt néhány eset alapján azonban a fenti megá lapítást módosítani kell. 1639. január 17-én a „három város... törvénytételében” valóban Kecskemétről és Ceglédről két-két személy és Oláh Mihály főbíró elnökletével az egész kőrösi tanács, összesen 13 fővel, részt vállalt. Ezúttal azonban nem egy, hanem két fontos ügyet tárgyalt ez a bíróság. Mivel igen kevés esetről maradt hiteles feljegyzés, csak ennek alapján fogalmazhatjuk meg, hogy mindenképpen volt rá eset, hogy olykor két vagy több ügyben is dönthetett ez a testület.

A három város bíróságának erre a tanácskozására nemcsak ezen kisebb kiigazítás végett kellett kitérnünk, hanem sokkal inkább a testület működésének felvillantása és az ítéletek, a büntetések jellege és a végrehajtás körülményei miatt. A közel húsz főből álló bírói testület előbb Csapó Lőrinc kőrösi tanácsnok felett ítélezett. A köztisztelőben álló testület e tagja korábban *„a város pincéjében mulatván... vitába keveredett egy legénnyel...”* Mivel az őt megsértette, *„ide az városházához jöven, arra kért bennünket, hogy az legényt megfogjuk”*. A bíró a sértett tanácsnok kívánságának megfelelően parancsot adott a sértő elfogására és előállítására, de ez a tizedeseknek nem sikerült. Ezért – a főbíró mint vádló előterjesztése szerint – Csapó Lőrinc tanácsnok ennek hatására ismét *„ide a városházára jöven, rútul szitkozódott... mind magamat, bírótársaimat, tizedeseimet...”* megsértette. Az ügy körültekintő vizsgálata után a három város bíróságának ez lett az ítélete: mivel *„ő is azon hit [eskü] alatt lévén s tanácsbéli társa lévén az eskütt polgári társaságban, ez az büntetése; hogy az tanács közül [egy] idegi kiszámláltassék, valaméddig Istenét meg nem engeszteli s az ekklézsiát... Azért ekklézsiát kövessen...”*

Nem kevésbé érdekes ugyanezen testület elé került másik ügy és az abban született ítélet, amit Fejér Pál kőrösi lakos feleségével szemben hoztak. A város székbírája több alkalommal hitelben adott húst az asszonynak, aki tartozását felszólításra sem egyenlítette ki, sőt ennek megismétlésére *„rút gyalázatos szókat”* mondott a székbírónak. Az ügyet *„három városbéli tanácsuraink jó lelkiismerettel megvizsgálván...”* hozták meg döntésüket: az asszony tette elkövetése miatt *„...az fekete székből az ekklézsiát megkövesse és a városból kiveretessék”*.⁹ Tehát, bár a helyi magisztrátus és a convocatus civil bírák mondták ki az ítéletet, olyan ügyekben, amelynek a hitélettel nem voltak semmiféle kapcsolata, annak végrehajtása mégis az egyházi közösség előtt, annak bevonásával, rítusainak betartásával történt.

Bár kétségtelen, hogy ezekben az évszázadokban a vallások befolyása igen erőteljes volt az élet sok területén, és a jogszolgáltatás során nemritkán hivatkoztak az ó- és az újszövetségi iratokra, parancsokra, a bírói döntések meghozatala és annak végrehajtása általában a mezővárosi hatóságok feladata volt. Ezt jelzi az is, hogy Kecskeméten a jogszolgáltatásba az egyházakat semmilyen formában sem vonták be. Így ez a két ítélet nem csak ma tűnik szokatlannak. Becsületsértési és különféle bűnügyekről érthetően Kecskeméten is többször tárgyalt a tanács. Hasonló esetekről itt is jelentős számú feljegyzés maradt. A magisztrátuson belüli konfliktusok alkalmával azonban úgy szolt az ítélet, hogy a

9 Szilády Áron – Szilágyi Sándor: 1863. 69–70.

feleknek kezét kellett adniuk, hogy megbékéljenek, és az ismét békétlenkedőt súlyos pénzbírsággal fenyegették meg.¹⁰

Egy kivételre mégis van példa. Az itteni jogszolgáltatásba azonban az egyházat, pontosabban az egyházakat csak a hosszú háború (1593–1606) alatt, a kádi távozását követően jelentkező bizonytalanság során, a közbiztonság csaknem teljes megszűnésekor kialakult hatalmi vákuum idején vonták be ez esetben. Annak különlegessége indokolja az ügy felidézését. Ezt a kivételes esetet az 1600-ban készült jegyzőkönyv örökítette meg: *„Chun Gáspár, Alpári Takács Házában... lakó foglalt ell volt egy leánt, Móre Miklósnéjét, Szabó Pétör házánál való Klárát. Ennek penig ellene szóló volt, hogy [Chun Gáspárnak] más mátkája is vagyon jegyben, sőt azon kívül is mással is szállják, feleségével, az Predicator uram Búzás Mihály. Bírák uraim és tanács beli jámbor személyök akarattýából elszakasztották. Első Búzás Mihály Predicatorunk, Gergöly [katolikus] pap más röndön. Scola mestör mind kettő, János és György földvári. Bíró Uram János uram Szana, Méhes Mátyás, Egyházfia Szabó Pétör, Pap János, Szabó Pál, Mészáros Jakab, Hévízi Gergöly, Kormos János. Móre Kelemen az leánnak báttja. Kit mind ez Jámbor személyök előtt elválasztották Predicator uraink és az egész tanács várasul is túle, mört tisztátalan életűnek találatott.*

*Azt mondották, hogy az Sotváné lányát is vötte volt ell Léován; sőt maga is nem tagatta, hanem azt mondotta, hogy igaz volt ugyan, de nem tudgya, ha tatár vitte ell, vagy hol van.*¹¹

Miként utaltunk erre, ez esetben nemcsak a körülmények voltak rendkívüliek, hanem a felmerült vád is. A bigámia gyanújának tisztázása ugyanis részben a magisztrátus hatáskörébe, részben pedig, mivel szentszéki ügy is volt, az egyházi bíróságra tartozott. A legalsó szintű egyházi hatóság ítéletére nyilvánvalóan a rendkívüli körülmények között került sor. Az mindenképpen feltűnő, hogy az ítékezésben a tanácsban nemcsak az érintett, hanem a másik felekezet papja is részt vett, és rajtuk kívül még a két „scola mestör”, sőt az egyház altisztje is. Az ítélet végrehajtása viszont még ebben az esetben sem egyházi, hanem a polgári bírászkodás szokásainak megfelelően történt.

*

A három város törvényszékéhez hasonló volt a „fogott bírák” – a kortársak megnevezése szerint arbiter bírák – intézménye. Ezek tagjait „jámbor becsületos törvénytevő szomszédos városi és falusi uraink” közül hívták meg. Tehát ennek tagjai nemcsak a három város esküdttjei, tanácstagjai közül kerülhettek ki. Ennek az elnöke is az érintett város főbírója volt. Nemritkán, vásárok alkalmával kerítették sort arra, hogy a megoldatlan ügyek végére pontot tegyenek. Az arbiter bírák ítélőszéke a „Böcsületos fogott törvény” a fontosabb polgári és súlyosabb bűnügyekben egyaránt ítélezett. Azonban a három város törvényszékével szemben ez a testület több ügyben is jogosult volt döntést hozni. Mivel a XVIII. század elején a jogszolgáltatás már az ország egész területén zavartalanul működött, ekkor ez az intézmény is megszűnt.

A korabeli jogszolgáltatás ezen fórumának a feltárása is Schwáb Mária érdeme. Háromnegyed évszázad elteltével érthetően e téren is indokolt néhány pontosítás és kiegészítés. Megállapítása szerint: *„Míg a főbíró és a városi tanács törvényszéke már régi, százados*

10 Schwáb Mária: 1939. 27–28. – A három város ítélezése a török kiűzése és az országos közigazgatási és bírói gyakorlat visszaállítása után indokolatlanná vált. Kőrösön 1699-ben gyűlt össze utoljára. Érdekes módon 1725-ben még egyszer igénybe vették szolgálatát. Majlát Jolán: 1943. 43. – Szilády Áron – Szilágyi Sándor: 1863. I. 76–78. – 1659-ben Szabó János a „főbíró urunkat megmocskolta”, ugyanígy „Csebe Pál főbíró törökösnek mondotta, azt találtk, hogy Szabó János megkövesse Csebe Pál urunkat; ha ennek utánna ezen szókat mondand csak gyermek előtt is, toties quoties semper solvere tentatur judici f. 24.” Iványosi-Szabó Tibor: 1996. 64.

11 Iványosi-Szabó Tibor: 1996. 53–54.

fejlődése során kialakult bíróság volt, s most a török hódoltság első idejének kb. 50 éves megszakítása után csupán újra folytatta működését, ha a változott viszonyok következtében némileg átalakulva is, addig a fogott bíróság teljesen ennek a kornak köszönhette keletkezését.¹² Ezeket a megállapításait érthetően a korabeli szakirodalom alapján tette meg. A nagyon szűkösen ránk maradt kecskeméti források viszont azt jelzik, hogy a helybeli magyar közigazgatási és jogszolgáltatási intézmény működésén belül valójában nem volt fél évszázados pauza, és a török hódoltság első szakaszában sem szűnt meg a mezőváros főbírójának és tanácsának a jogszolgáltatással, bíraskodással kapcsolatos tevékenysége. Minden bizonnyal ugyanezt mondhatjuk el a másik két mezővárossal kapcsolatosan is.

Jól tudjuk, hogy Kecskeméten a kádi 1597-ig volt jelen, és ellátta többirányú feladatát. „A rabokat lopásért, orgazdaságért, háztörésért a Pest vármegyei vajda viteti el – a Subbasa által”, miként ezt Hornyik János az egykori jegyzőkönyvek alapján megállapította. Halálesetek, gyilkosságok, súlyosabb verekedések során is hasonló módon jártak el, mivel ezek mindegyike komoly pénzbírságot vont magával, ezért felettük a török hatóság magának tartotta fenn az ítélezést és a bírság beszedését. Viszont a legrégebbi jegyzőkönyv töredékeiből, 1591-től maradtak ránk részletek, amelyek segítségével bizonyítható, hogy a kisebb ügyekben a főbíró és a helyi tanács rutinszerűen, a korábbi hagyományoknak megfelelően hozott statútumokat, és ítélkezett a közösség tagjai és a rendeletek ellen vétők fölött. Tehát igazgatási és polgári ügyekben a mezővárosi tanács változatlanul egyedül volt illetékes. De nemcsak hasonló ügyeket tárgyalta a helyi tanács, hanem kisebb bűnügyekben is sorra döntést hozott. Ami pedig a legfontosabb: működése átmenetileg sem szűnt meg, legfeljebb hatásköre szűkült, mivel a török hivatali rendszer számára a súlyosabb büntetések komoly bevételi forrást jelentettek. Ezt az állítást adatok sorával igazolhatjuk. Az alábbi idézetek a rendelkezésünkre álló adatoknak csupán egy részét képezik. 1591-ből származó döntések: „Balogh Ferenchnel walo Toth Andras Maradoth bírságon, ilyen dologert hogj a Ciaplarral ben Iwokkal meg haborodoth: adot bírsagoth fr. 6. Ebből megjon ky az Hwchet pensz palcia pensz szitil pensz is [a sarok el van szakadva] Vrak [törökök] es Waros szamara.” „A Bitangokat [lószájakat a bírák] maguk kezelik, s el-el adják, vagy jární a lakosoknak ki adják.” „A város szénája közös erővel rakatik be, az engedetlenek és rakni nem menők sajtra büntettetnek.”

1592-ből: „Dinnyés János 5 f. bírságot fizet azért, hogy futtatván kocsijával a vásár bírót elütötte, ebből ki ment a Hücset, és csincselát, maradt az urak és a város számára 3. f. 72 denár.” „Kürthy Miklós 6 f. bírságot fizet, azért mert Város Végzése ellen a Nyírben tartotta [nyáját] – tilalmas volt [ti. a legeltetés].” „Karai Buzgán Mihályon nyert Horváth János Kecskeméti törvénnyel f. 36. den. 50. megfogatta érette.” „Házasság törésért bírság 16 forint hücst és csingalat 1 f. 24., maradt 14 f. 76 d.” „Cseh András 3 forint bírságra büntettetik hogy kaszásoknak több napszámot adott, mint a Város végezte – limitáltak 20 pénzt, s Cseh András 24-et ígért.”¹³

A lista távolról sem teljes, és a következő évekből tucatszámra lehet hasonló eseteket kigyűjteni. Bár nem mind szó szerinti idézet, de nyilvánvaló, hogy a tanács jogszolgáltatással kapcsolatos tevékenységeiről, ítélkezéseiről ránk maradtak feljegyzések. Bár kétségtelen, hogy a súlyosabb esetekben a kádinak következetesen át kellett engedni a kiszabott bírság összegének egy részét, de az is nyilvánvaló, hogy az ügy megítélése, a döntés meghozatala a mezőváros bíróságán történt, és a végrehajtás ugyancsak a magisztrátus feladata volt. Tehát joggal fogalmazhatjuk meg, hogy a hódoltság első szakaszából ránk maradt feljegyzések sora bizonyítja, hogy a kádinak a városban való tartózkodása idején is változatlanul viszonylag széles körben ítélkezhetett a főbíró, illetve vele együtt a tanács.

12 Schwáb Mária: 1939. 26.

13 Iványosi-Szabó Tibor: 1996. 26–34. Azokat az ítéleteket érthetően mellőztük, melyek a kádi közreműködésével születtek.

Nemcsak a városi tanács működésével, hanem az arbiter bírák, más néven fogott bírák működésével kapcsolatosan is célszerű néhány adatot felidézni, mivel ezek figyelembevételével ugyancsak indokolt a korábbi állítások részbeni pontosítása. Ehhez is előbb e témakör alaposabb feltárójának, Schwáb Máriának a megállapítását célszerű idézni: „A fogott bírák törvényszékének megalakulása a XVI. század végén történt. 1598-ban említi először a jegyzőkönyv, tehát keletkezése egybeesik a török bíróság megszűnésével, amely 1597-ben, a kádinak Kecskemétről történt visszarendelése folytán következett be [...] De hogy mennyire közszükségletet pótol, kitűnik abból, hogy később a városi hatóság megerősödése után sem tűnt el, hanem a vele rokon három város törvényszékével együtt tovább fejlődött, és a XVII. század közepén már úgy polgári törvénykezés, mint a bünyenyítő eljárás majdnem korlátlan hatalmában van.”¹⁴

A következő jegyzőkönyvi részletet azért kell teljes egészében idéznünk, mivel ugyancsak alkalmas arra, hogy ennek alapján a Schwáb Mária korábbi megállapítását módosítsuk.

„1594. Pünkösöd előth való második vasárnapon.

Az rácznak vallása az mellyet az parton wagdaltak es az negiet le wagtak. Teth illien wallast, hogy keczkemetről ky mentek Eyel mynd reszegek voltak de ő nem tudggia hofi ha török wolte rácz wolte az ky őket wagdalta es megh ölte, de mynd gyalogok voltak de nem tuggia mynmen voltak, de sokan voltak, eők penigh tizenketten voltak.

Ez wallas tetelnek halgatny voltak ferencz szállási wayas Mihály Atel [?] Albert, Ihaz mihaly; Vaczy Nagy tamás, Nagi sebestien, Palkay Baka Mathe Nagi Marton, Zrencs [Szerencs ?] tamas előtt es az keczkemeti biro előtt Toth Mattias előth Zabo balas előth es horvat Agoston előth Isaky markus előth Pap benedek Előth Kis balas es olaz marton előth.”¹⁵

A legrégebbi jegyzőkönyvbe az esetek jelentős részében hasonló szintű helyesírással rögzítették az eseményeket. Az kétségtelen, hogy a feljegyzés egy szabályszerű kihallgatást rögzít a kor szokásos fogalmazásában. Megfigyelhetjük, hogy bár a kádi három évig helyben maradt és működött, a kihallgatást nem ő végezte. Feltétlenül ki kell emelnünk, hogy a kecskeméti főbíró és a tanács tagjai mellett ferencszállási, váci, pákai és issáki „fogott” személyek – arbiter bírák – vettek részt. Teljességgel nyilvánvaló, hogy ez az összetétel csaknem pontosan megegyezik sok más XVII. századi fogott bírák testületének összetételével. Tehát ennek alapján megállapíthatjuk, hogy ez az intézmény nemcsak 1598-tól működött a városban, hanem, úgy tűnik, már kiforrott formájában a kádi ittléte, azaz a hódoltság első szakaszán belül is jól szervezett módon, több település esküdteit, bíráit bevonva látta el feladatát. Nem árt hangsúlyozni, hogy ekkor még az előző évtizedekben kialakult török igazgatás és jogszolgáltatás lehetőségei, körülményei a háború miatt nem változtak, kaotikus közállapotról pedig még semmiképpen sem beszélhetünk. Azt viszont ugyancsak ki kell emelnünk, hogy ezúttal az idézett szövegben csak a kihallgatásról van szó, ítélekezésről kétségtelenül nincs említés. Ez minden bizonnyal azért történt, mivel tömeges élet elleni cselekményről volt szó, és aligha kétséges, hogy a vétség jellege, valamint a bírság összegének meghatározása miatt – ami *egészében* a kádit illette – szükséges volt a török hivatalnok későbbi bevonása. Itt sem árt kiemelni, hogy már ebben a szövegezésben is csaknem pontosan olyan formulákat találunk, mint amelyeket a következő évszázad derekán lejegyzett jegyzőkönyvekben. Tehát ez esetben a formai jegyek alapján

14 Schwáb Mária: 1939. 29–30. – A „három város” törvényszéke és a „fogott bírák” működése Hornyik János feldolgozásai alapján vált ismertté.

15 Ez a feljegyzés nem Hornyik jegyzetei közül való, de az eseményre vonatkozó feljegyzés tőle is maradt. Ő forráshelyként az eredeti jegyzőkönyv 32. lapját jelöli meg. „Pünkösöd előtt való második vasárnapra virradó éjjel 12 rácz részegen elindul Kecskemétről, a pusztnán megtámadtatnak, négy levágnak s azt vallya: hogy sokan támadták meg őket, mind gyalogok, de nem tudja magyar volt é, török volt é rácz volt é, csak arra emlékszik, hogy sokan voltak.” Iványosi-Szabó Tibor: 1996. 37.

is joggal feltételezhetjük, hogy egy már a jegyző által jól ismert, és már visszatérő gyakorlattal, írott formulával állunk szemben. Tehát távolról sem alaptalan annak feltételezése, hogy ez a jogi intézmény már a hódoltság első szakaszában is működött.

Az eddigieket alátámasztja még két rendkívül fontos epizód. Ugyanis e jogi intézmény létevel kapcsolatosan Pest megye legújabb monográfiájában – a késő középkori településfejlődés ismertetése során – Tringli István e témához két rendkívül fontos adatot szolgáltat. Az első a XV. század közepéről való: „1459-ben fogott bírói ítéletet hoztak a Pilis melletti Hartyánpilis nevű föld vagy bozótos ügyében.” A másik jogi esemény a század végén keletkezett: „1496-ban fogott bírói ítélettel döntöttek az Alagi nemesek között... több birtokrész ügyében...”¹⁶ Az egymástól térben és időben jelentős távolságban levő eset alapján joggal gondolhatunk arra, hogy nem egy véletlen esettel, nem egy félresikerült megfogalmazással állunk szemben, hanem egy szélesebb körben működő jogi intézmény létevel. Ha pedig ez így van, akkor ezek alapján joggal feltételezhetjük, hogy a fogott bírák intézménye nem a hódoltság második szakaszában, illetve a hosszú háború során alakult ki a közbiztonság hiánya, majd a török igazgatás és jogszolgáltatás visszahúzódása miatt, hanem már a középkorban – és távolról sem csak a három város környékén – működő intézmény volt. Ha majd néhány újabb adat kétségtelenné teszi ezt a feltételezést, ez azt is jelenti, hogy újabbal nő azon intézmények száma, amelyek Magyarországon már a középkortól széles körben ismertek voltak, működtek, és a hódoltság első szakaszában a török hatalom berendezkedése során sem szűntek meg, és a maguk módján hozzájárultak a magyar jogszolgáltatás, a magyar igazgatási rendszer folyamatosságának megtartásához.

A fogott bírák intézményének és a három város együttműködésében betöltött szerepének jobb megismerése érdekében célszerű néhány sajátosságát részletesebben megismertetni. Ehhez a Kecskeméten fennmaradt írott anyag nyújt megbízható alapot. 1656 és 1665 közötti tíz esztendőben végzett tevékenységének áttekintése révén az intézmény néhány fontos sajátosságát térképezhetjük fel. A feljegyzéseket a múlt század elején másolták ki az egykori – a háború során eltűnt – jegyzőkönyvekből. Tehát nem a teljes anyag, hanem csak a kimásoló számára leginkább érdekesnek tűnő esetek állnak rendelkezésünkre. Számuk alapján azonban így is alkalmasak alaposabb elemzésre.

A kimásoló a testület tízévi munkája során hozott 27 ítéletét mentette meg. Az egyes évekből erősen eltérő jegyzőkönyvi anyag áll össze. Négy évből csak 1-1, egy-egy évből 2, illetve 3, két újabb évből 4 és ugyancsak két évből 5 ülés fontosabb adatait ismerjük. Tehát – a rendelkezésünkre álló írott emlékek alapján – úgy tűnik, hogy az évenkénti összejegyzetek száma erősen eltérő lehetett, és minden bizonnyal a felmerült ügyek arányában került sor a tárgyalásokra. Az egyes üléseken hozott döntések száma is erősen változó volt: 12 esetben csak egy-egy téma, 6 esetben két ügy, 2 esetben három ügy, 5 esetben négy, és további 2 esetben öt ügy került a testület elé. Elképzelhető, hogy – miként Schwáb Mária feltételezi – korábban valóban a vásárokhöz kötődött a munkájuk, de ebben az évtizedben ez már nem volt jellemző. Kecskeméten ugyanis évszázadok óta évenként csak három vásárt tartottak, de e tíz év alatt, február kivételével minden hónapra esett „fogott bírák” összejegyzete. A 27 esetből pedig valójában csak kettő egyezett (Lőrinc-, illetve Katalin-napi) vásár hetével.

Célszerű azt is áttekinteni, mely településekről hívtak „fogtak” bírákat, illetve a tíz év alatt hány személy kapcsolódott be az intézmény munkájába.

16 Tringli István: 2001. 107. és 110.

A „fogott bírák” kecskeméten 1656 és 1665 között

Helység	Alkalom	Személyek
	száma	
Cegléd	20	21
Kőrös	20	20
Szentkirály	18	13
Szentlőrinc	15	5
Rimaszombat	4	13
Kunszentmiklós	3	3
Szeged	3	3
Gyöngyös	2	4
Halas	2	3
Szabadszállás	2	2
Fülek	1	2
Tolna	1	2
Ráckeve	1	1
Összesen	–	92

Ennek az egyszerű táblázatnak a beiktatása azért vált indokolttá, mivel néhány fontos következtetés levonását teszi lehetővé. Az első szembetűnő tény kétségtelenül az, hogy a „fogott bírák” intézménye valóban mutat néhány rokon vonást a három város bíróságával. Jól látható, hogy itt Cegléd és Kőrös vett részt legtöbb alkalommal a testület munkájában és az ítéletek meghozatalában. Viszont az is legalább ennyire feltűnő, hogy a szomszédos két falu, Szentkirály és Szentlőrinc ugyancsak jelentős szerepet kapott. Továbbá figyelemre méltó, hogy újabb kilenc, többségükben viszonylag távoli település jogban járatos esküdjtét, tanácsnokát hívták meg döntéshozatalra. Megállapíthatjuk, hogy a „fogott” személyek aránytalanul nagy része csak egy-egy alkalommal működött közre. Kőrösön és Cegléden viszont volt több olyan gazda, választott tisztségviselő, aki öt-hat meghívást is kapott. Ugyanezt mondhatjuk el Szentkirály és Szentlőrinc esetében is, sőt az utóbbi faluból Szekeres János munkájára hat évben tíz alkalommal tartottak igényt.

E tények alapján még egy fontos megállapítást tehetünk. A felsorolt tények azt jelzik, hogy egyrészt nemcsak a három mezőváros fogott össze közös gondjaik megoldása érdekében, hanem a hódoltsági mezővárosok, falvak folyamatosan készséget mutattak arra, hogy egymást segítsék, csak az erről készült egykori jegyzőkönyvek elpusztultak. Tehát – további adatok feltárásáig is – feltételezhetjük, hogy ez a jogi intézmény országosan elterjedt lehetett. Másrészt az is nyilvánvalóvá válik, hogy szinte minden településen akadt négy-öt olyan gazda vagy céhmester, aki nemcsak komoly jártasságot szerzett, hanem kellő tekintélyre is szert tett e területen.

Érdeemes áttekinteni, hogy az egyes településekből milyen számban vettek részt a „fogott bírák” ítélkezései során „szakemberek”, a korabeli jogszolgáltatásban jártas személyek. Úgy tűnik, hogy a három város egyfajta paritásos arányt tartott szem előtt. Ennek lehetett eredménye, hogy a „fogott bírák” Kecskeméten történő, tíz év alatti 27 ítélkezésén a lélekszámban jóval kisebb Cegléd minden tekintetben lépést tartott Kőrössel. Az igazán

feltűnő azonban az, hogy a két szomszédos faluból is jelentős számú gazda, esküdt személy rendelkezett olyan jogi ismeretekkel, amelyek alapján a legnagyobb mezővárosban is rendszeresen igényt tartottak közreműködésükre. Ez a tény nemcsak azt jelzi, hogy a környező falvak a jogszolgáltatás terén szoros kapcsolatokat tartottak fenn Kecskeméttel, hanem azt is, hogy ezek során jelentős számú tekintélyes gazdájuk megismerhette a sokkal nagyobb település összetettebb igazgatási és jogszolgáltatási gyakorlatát. És mivel ez az intézmény, illetve ez az együttműködési forma sok évtizeden át, sőt minden bizonnyal több évszázadon át fennállt, magyarázatul szolgálhat arra, miként terjedhetett el az igazgatáson és a bíraskodáson belül országosan a figyelemre méltóan egységes eljárás.

Irodalom

- Hegy Klára, 2001: *Az oszmán hatalom berendezkedése és működése*. In: Zsoldos Attila (szerk.) *Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig* 255–328. Bp.
- Hornóczy János, 1860–1866: *Kecskemét város története oklevélgyűjteménnyel I–IV*. Kecskemét
- Iványosi-Szabó Tibor, 1996: *A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei I. 1591–1711*. Kecskemét – 2014. A „három város” önkormányzatának formálódása a középkorban. Kézirat, 76 p.
- Majlát Jolán, 1943: *Egy alföldi cívisváros kialakulása*. Nagykovácsos gazdasága és társadalomtörténete a XVIII. század elejéig. Bp.
- Schwáb Mária, 1939: *Az igazságszolgáltatás fejlődése a török hódoltság idején az alföldi városokban*. Bp.
- Szakály Ferenc, 2001: *A hódolt megye története*. In: Zsoldos Attila (szerk.) *Pest megye Monográfiája I/2.* 329–544. Bp.
- Szilády Áron – Szilágyi Sándor, 1863: *Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon*. Nagy-Kőrös, Cegléd, Dömsöd, Szeged, Halas levéltáraiból I–II. Pest.
- Tringli István, 2001: *Pest megye a késő középkorban*. In: Zsoldos Attila (szerk.) *Pest megye Monográfiája I/2.* 75–194. Bp.
- Vass Előd, 1982: *Cegléd az Árpád-korban*. In: Ikvai Nándor (szerk.) *Cegléd története*. Szentendre